

راهبرد توسعه روستایی در ایران:

تحلیل دیدگاه‌ها

سید هدایت‌الله نوری - دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
محمدعلی احمدی شاپورآبادی^۱ - دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران
تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۱/۳۰ صص ۹۳-۱۲۳ تاریخ تصویب: ۱۳۹۲/۰۹/۱۰

چکیده

در ایران نزدیک به چهار دهه است که بحث توسعه روستایی به‌طور عام و راهبردهای توسعه روستایی به‌طور خاص، موضوع بحث اندیشمندان، کارشناسان و برنامه‌ریزان بوده است. پژوهش حاضر با کاوش در دیدگاه‌های منتشرشده صاحب‌نظران در چارچوب مفاهیم و دوره زمانی تعریف‌شده مورد تحلیل، قرار گرفته است. به نظر می‌رسد این دیدگاه‌ها به‌عنوان مهم‌ترین مراجع تعیین راهبرد توسعه روستایی، در زمانی که همچنان و شاید بیشتر از همیشه به تدوین و اجرای راهبرد منسجم و کارآمد روستایی نیاز است، می‌توانند راهنمای کار و راهگشای مسائلی باشند که روزانه پیچیده‌تر و پراهمیت‌تر می‌شوند. رویکرد پژوهش حاضر تحلیل محتوا است. این مطالعه با بررسی مجموعه منابع توسعه روستایی تعریف‌شده، در مجموع ۶۱۳ مورد از نظرهای مطرح‌شده در زمینه راهبرد توسعه روستایی ایران را بررسی کرده است. براساس تحلیل محتوایی این نظرها که نخست در ۵ رویکرد مدیریتی - نهادی، اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، محیطی و فضایی - کالبدی تقسیم شده‌اند، ۱۸ راهبرد کلان و ۷۶ مقوله راهبردی برای توسعه روستایی در ایران را مطرح می‌کنند؛ براین‌مبنای در زمینه مسائل راهبردی توسعه روستایی، ازمیان رویکردها، رویکرد مدیریتی - نهادی، ازمیان راهبردها، راهبرد ظرفیت‌سازی برای پیشبرد اقتصاد روستایی و ازمیان مقوله‌ها، موضوع رفع فقر و محرومیت و تعدیل الگوی توزیع ثروت بیشترین میزان توجه را در بین صاحب‌نظران توسعه روستایی کشور به‌خود اختصاص داده‌اند.

کلیدواژه‌ها: راهبرد توسعه روستایی، صاحب‌نظران و کارشناسان، تحلیل محتوا، ایران.

۱. مقدمه

دستیابی به توسعه پایدار و همه‌جانبه نیازمند وجود پیش‌شرط‌ها و الزاماتی است که بدون فراهم‌شدن آن‌ها میسر نمی‌شود. بررسی تجارب اجرای برنامه‌های توسعه در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، بیانگر ناکامی رویکرد مطلق‌اندیشی در زمینه شهرگرایی است؛ بنابراین، برای بیرون‌رفت از کاستی‌های موجود در فرایند برنامه‌ریزی، یکی از نخستین پیش‌شرط‌ها وجود پشتوانه فکری مناسب در ابعاد مختلف موضوع است؛ به گونه‌ای که شرایط برای توجه به حقوق همه انسان‌ها و مکان‌ها، اعم از شهر و روستا و روابط متقابل آن‌ها فراهم شود (رکن‌الدین افتخاری و فیروزنیا، ۱۳۸۲: ۶). توسعه روستایی حاصل تلاش اندیشمندان در علوم مختلف با نگرش‌ها و روش‌شناسی‌های متفاوت است و از این رو، دیدگاه‌ها و نگرش‌های برآمده از شاخه‌های گوناگون و مطالعات بین‌رشته‌ای، به همبستگی مطالعات مختلف کمک می‌کند و به واسطه اهداف مشترک بر بهبود نحوه نگرش‌ها و دیدگاه‌ها نیز تأثیرگذار خواهد بود (طالب و عنبری، ۱۳۸۵: ۵۲)؛ بنابراین، توجه به تجربیات و نقد علمی متقابل نظرهای صاحب‌نظران و محققان در رشته‌های مختلف و داشتن حساسیت نسبت به معرفت تاریخی، می‌تواند ظرفیت‌های فکری بزرگی را در کمک به تعیین جایگاه کلیدی توسعه روستایی در سرنوشت آینده کشور، در اختیار سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان قرار دهد. رابطه میان سطح توسعه ملی و سطح توانایی‌های هر جامعه در زمینه استفاده از ذخیره دانش و چالش افکار، در به حداقل رساندن هزینه‌های ناشی از تکرار تجربیات تاریخی در فرایند پیشبرد توسعه ملی، مورد توجه بسیاری از اندیشمندان بوده است (مؤمنی، ۱۳۸۵: ۱۸۵).

توسعه، به‌طور عام و توسعه روستایی، به‌طور خاص به‌عنوان یکی از زیرمجموعه‌ها و عناصر محوری توسعه ملی، امری پیچیده و چندجانبه است که با بومی‌ترین بخش‌های جامعه ارتباط دارد و مبتنی بر شرایط و ویژگی‌های محلی است. این پیچیدگی و دقت در برنامه‌ریزی و سختی ایجاد تغییر در زندگی و ساختارهای اجتماعی-اقتصادی ریشه‌دار روستاییان، استفاده از تجربیات گوناگون را اجتناب‌ناپذیر و ضروری می‌سازد (مؤمنی، ۱۳۸۵: ۱۸۴؛ نوری، ۱۳۸۳: ۶).

روشن است که هرچند تقریباً همه‌جا از اهمیت توسعه روستایی در فرایند توسعه ملی سخن به میان می‌آید؛ اما به واسطه نبود برنامه مشخص و استراتژیک در کشور، نبود هدف‌گذاری دقیق و درست و نیز فقدان تعریفی واحد از راهبردها و سیاست‌های اجرایی مناسب به‌ویژه در بین دو گروه از ارائه‌دهندگان راهبرد و سیاست‌گذاران اجرایی در برنامه‌های کلان عمرانی، پیوسته به روستاها توجه لازم و کافی نشده است (سعیدی، ۱۳۸۲: ۲۰۸).^۱

فعالیت‌های انجام‌شده در ایران در زمینه توسعه روستایی در طول نیم‌قرن گذشته، با فرازونشیب‌های بسیار زیادی روبه‌رو بوده است و تجربیات گران‌سنگی نیز به‌همراه داشته است. توجه به این تجربیات و نقد علمی و بازگویی آن‌ها می‌تواند ره‌توشه‌ای برای تنظیم راهبرد مدون توسعه روستایی و قرارگیری بایسته آن در برنامه‌های توسعه باشد (مؤسسه توسعه روستایی ایران، ۱۳۸۱: ۳).

در این مطالعه تلاش بر آن است تا به واکاوی دیدگاه‌های صاحب‌نظران، پژوهشگران و اندیشمندان حوزه توسعه روستایی بپردازیم؛ زیرا، نگارندگان با توجه به وضعیت روستاهای کشور و بخش کشاورزی بر این باور هستند که ادامه برخورد سهل‌انگارانه با موضوع توسعه روستایی، پیامدهای خسارت‌آمیز فزاینده‌ای را از طریق تشدید بحران‌های ناشی از افزایش بیکاری، حاشیه‌نشینی، بحران محیط‌زیست، تغییر کاربری‌ها، تغییر چشم‌اندازها و غیره، به توسعه ملی تحمیل خواهد کرد. هدف از انجام پژوهش حاضر، درجه‌بندی، تعیین الویت و ارزیابی راهبردها و راهکارها یا تعیین و ارائه راهبردی معین نبوده است. طبیعی است که این مطالعه نیز مانند هر مطالعه دیگری دارای محدودیت‌ها و مشکلاتی است؛ به‌ویژه اینکه دیدگاه‌ها و نقطه‌نظرهای خاص در زمینه مسائل کاربردی اجتماعی و اقتصادی، تابع زمان و تحولات کند و سریع در جوامع انسانی است؛ اما امید آن است که در فرایند برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی کشور، موجبات همکاری بیش‌ازپیش اندیشمندان، کارشناسان و مسئولان را فراهم آورد. لازم است ذکر شود در فضای مفهومی مطالعات راهبردهای توسعه روستایی در ایران، با وجود منابع ارزشمند و برگزاری همایش‌های علمی متعدد، تاکنون تحلیل محتوایی از

^۱. مصاحبه با صاحب‌نظران، ۱۳۸۲

راهبردهای توسعه روستایی توسط اندیشمندان و محققان انجام نشده است. هرچند مطالعات ارزشمندی در مورد فراتحلیل مطالعات روستایی و دیگر زمینه‌های مورد بحث در این حوزه انجام شده است.

۲. روش‌شناسی تحقیق

در این مطالعه از روش تحلیل محتوا^۱ استفاده شده است. در این روش، از طریق تحلیل نظام‌مند و مقایسه‌ای مدارک و متن‌های موجود در یک زمینه تعیین شده، به سنجش و کمی کردن آن موضوع پرداخته می‌شود (بریمان^۲، ۲۰۰۱: ۳۴۱). روش تحلیل محتوا؛ یعنی به‌کارگیری روش‌های علمی برای بررسی محتوای مدارک اسنادی (هولستی، ۱۳۷۳: ۱۵). براساس این روش می‌توان خصوصیات زبانی یک متن گفته‌شده یا نوشته‌شده را به‌طور واقع‌بینانه یا عینی شناخت و از آن‌ها درباره مسائل غیرزبانی استنتاج کرد (گائو^۳، ۱۹۹۶: ۸). این روش به محقق اجازه می‌دهد تا دقت عمل روش‌شناختی و ژرفای ابتکاری را که معمولاً به‌آسانی تلفیق نمی‌شوند، به شیوه هماهنگی مورد نظر قرار دهد (کیوی و کامپنهود، ۱۳۷۰: ۲۲۳).

تحقیق توصیفی در روش تحلیل محتوا، برای توصیف عینی و کیفی محتوای مفاهیم، متن‌ها، پدیده‌ها و فضاها، به صورت نظام‌دار انجام می‌شود. در واقع، قلمرو این نوع تحقیق را متن‌های مکتوب، شفاهی، تصویری و فضایی درباره موضوع خاصی تشکیل می‌دهند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۹: ۷۶؛ بریمان، ۲۰۰۱: ۳۴۰).

در میان تکنیک‌های تحلیل محتوا، سنجش فراوانی دارای بیشترین کاربرد برای سنجش خصوصیات محتوا است که در آن وقوع هر صفت معینی محاسبه می‌شود. کسانی که مقیاس فراوانی را با مقیاس‌های دیگر در تحلیل محتوا مقایسه کرده‌اند، اغلب نتیجه گرفته‌اند که مقیاس فراوانی رضایت بخش‌تر است (هولستی، ۱۳۷۳: ۱۷).

1. Content Analysis
2. Brymann
3. Government Accountability Office

با توجه به معیارهای حاکم بر روش تحلیل محتوا، در این پژوهش سعی شده است تا چهار خصلت عینی بودن، منظم بودن، آشکار بودن و مقداری بودن (نادری و همکاران، ۱۳۸۹: ۹) مدنظر قرار گیرند. در تحقیقات اجتماعی امروز، تحلیل محتوا با توجه به امکاناتی که برای تحلیل منظم اطلاعات و اظهارنظرها در صورت‌های مختلف وجود دارد، اهمیت بیشتری یافته است.

۲. ۱. جامعه آماری

جامعه آماری این پژوهش مجموعه گزارش‌ها، اسناد قابل دسترس، مقالات منتشر شده در همایش‌های ملی معتبر، مصاحبه‌ها با صاحب‌نظران و مقالات علمی و پژوهشی موجود در قلمرو موضوع تحقیق بوده است. درباره دوره مورد بررسی منابع باید گفت با توجه به اینکه براساس روش توزیع هیستوگرام، حجم کارهای منتشر شده در فاصله زمانی سال‌های حدود ۱۳۷۰ تا تابستان ۱۳۸۹ بسیار زیاد بوده است، این زمان انتخاب شد. در این دوره زمانی، عمدتاً همایش‌های معتبر برگزار شده و منابع روستایی باارزشی منتشر شده‌اند. برای جمع‌آوری داده‌ها، در مرحله اول، همه منابع قابل بررسی مشخص شد و در مرحله دوم، مقالاتی که حداقل در یکی از ابعاد مطرح شده، راهبرد یا راهکاری برای توسعه روستایی ارائه کرده بودند، برای ادامه تحلیل تعیین شدند. در این روش، برخی از منابع به دلیل ارائه مفاهیم متفاوت در بخش‌های مختلف، تکرار شده‌اند. در جدول (۱)، جامعه آماری و تعداد منابع و برخی از ویژگی‌های دیگر آمده است.

موضوع سیاست‌گذاری و تعیین راهبرد توسعه روستایی در ایران، بیش از سه دهه است که در شاخه‌های مختلف علمی دانشگاهی و در چندین سازمان دولتی و غیردولتی مورد توجه و بررسی قرار گرفته است و آثار بسیاری در این زمینه منتشر شده‌اند. پرداختن به تمامی آن‌ها در این مطالعه مشکل بود؛ بنابراین، سعی شده است تا حدامکان منابعی که راهبرد توسعه روستایی ایران موضوع کلیدی آن‌ها بوده است، بررسی و تحلیل شوند. با این وجود، نام‌بردن از همه آن‌ها

در این پیشینه ناممکن بود. در ادامه این بخش، مجموعه منابعی که بررسی شده‌اند، در چند گروه کلی معرفی شده‌اند (جدول ۱).

جدول ۱- جامعه آماری و تعداد منابع دارای مفاهیم مورد مطالعه به تفکیک نوع منابع

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

تعداد نمونه‌های موجود برای تحلیل	شرح	نوع منبع
۱۳ مقاله	افزون بر مقالات پژوهشی، مقالاتی که کاملاً مرتبط با موضوع مورد مطالعه بودند (سه مقاله)، علمی و پژوهشی محسوب شده‌اند.	مقالات علمی و پژوهشی
۲ ۶ ۲ ۲	سمینار جامعه‌شناسی و توسعه، ۱۳۷۰ (سایر همایش‌ها) همایش ۵۰ سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران، ۱۳۷۷؛ انتشار مقالات برگزیده، ۱۳۷۸ اولین همایش تدوین برنامه سوم (جلد پنجم)، ۱۳۷۷؛ انتشار مقالات برگزیده، ۱۳۷۸ مجموعه مقالات همایش سیاست‌ها و مدیریت برنامه‌های رشد و توسعه در ایران، ۱۳۸۲	همایش‌های برنامه‌های توسعه و مجموعه مقالات مرتبط
۱۲	جمع (مجموعه مقالات همایش‌های برنامه‌های توسعه و سایر همایش‌های معتبر)	
۱۵	اولین کنگره توسعه روستایی در ایران مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی؛ چالش‌ها و چشم‌اندازها، تیرماه ۱۳۸۲، با همکاری مؤسسه‌های توسعه روستایی و آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی و معاونت توسعه روستایی وزارت جهاد کشاورزی انتشارمجموعه مقالات منتخب، ۱۳۸۳	اولین و دومین همایش ملی توسعه روستایی
۵۴	دومین همایش ملی توسعه روستایی ایران، دی‌ماه ۱۳۸۶، انتشار مجموعه مقالات (کتاب الکترونیکی، ۱۳۸۹) با مشارکت و همکاری تعدادی از وزارتخانه‌ها، سازمان‌های دولتی، دانشگاه‌ها، انجمن‌های غیردولتی و نمایندگی‌های دفاتر سازمان ملل در تهران برگزار گردید.	
۱۵ صاحب‌نظر ۵ صاحب‌نظر	مصاحبه با ۱۵ صاحب‌نظر در کتاب جایگاه روستا در فرایند توسعه ملی در سال ۸۲ (مزیت بزرگ این کتاب آن است که حاوی دیدگاه‌ها و نقد تحلیلی صاحب‌نظران دانشگاهی درباره این فرایند است و نارسایی‌های برنامه‌های تدوین شده و اقدامات انجام‌شده در زمینه توسعه روستایی را از دیدگاه صاحب‌نظران و در قالب پاسخ به سؤالات مشخص ارائه می‌کند). مصاحبه با ۵ صاحب‌نظر توسعه روستایی در حاشیه دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران در سال ۱۳۸۶ (نظرات در همان سال در قالب سؤالات مشخص طراحی شده بود و در سایت همایش منتشر شده بود).	مصاحبه‌ها و میزگردها
۵ صاحب‌نظر	میزگرد در جست‌وجوی راهبردی برای توسعه روستایی، مندرج در کتاب ماه علوم اجتماعی، ۱۳۸۳ (در این میزگرد مباحث به گونه‌ای مطرح شدند که مسائل نظری و تجربیات عملی هم-زمان بیان شوند).	
۱	سند چشم‌انداز توسعه روستایی در ایران، ۱۳۸۳ (روش تحقیق آن از نوع استنادی، اکتشافی و کیفی با اتکاء به رویکرد مشارکتی خبره‌محور و تشکیل جلسات هم‌اندیشی ذکر شده است).	اسناد و گزارش‌ها
۱	گزارش هم‌اندیشی توسعه روستایی در ایران، مؤسسه توسعه روستایی ایران، ۱۳۸۱ (گزارش ذکر شده با محور قراردادن اصل توانایی خرد جمعی، نگرش چندرشته‌ای را در حوزه روستایی به‌عنوان یک روش شناختی علمی اساس کار خود قرار داده بود و مورد توجه صاحب‌نظران قرار گرفت. محصول این گزارش و نشست، دست‌یابی به اجماع علمی در پیش‌فرض‌ها و معیارهای کلان، زمینه‌ساز و تسهیل‌کننده فرایند توسعه روستایی است).	

۲.۲. روش انجام کار

در ابتدا، کوشش شد تا تمامی منابع شامل کتاب‌ها، مقالات، اسناد، مصاحبه‌ها و سایر مدارک معتبر قابل دسترس که در آن‌ها در مورد راهبرد توسعه روستایی در ایران نظر داده شده است، جمع‌آوری و فیش‌برداری شود. در مرحله دوم، به طبقه‌بندی موضوع و تعیین و تنظیم مباحث اصلی و تنظیم شاخه‌های فرعی پرداخته شد. در مرحله بعد، برای سنجش قابلیت اعتماد و اعتبار منابع، پس از کدگذاری اولیه منابع، چارچوب تعیین شده برای شیوه تنظیم مباحث در ابعاد مختلف با مفاهیم موجود در چند گزارش اصلی مانند گزارش هم‌اندیشی توسعه روستایی، سند چشم‌انداز توسعه روستایی و مجموعه‌های منتشر شده از نظرات صاحب‌نظران (به‌عنوان منابع اصیل، پایه و جامع) و از جمله به‌عنوان ارزیابی نهایی با طرح تدوین شاخص‌های توسعه پایدار روستایی (مهندسین مشاور سبزاندیش پایش، ۱۳۸۶) تطبیق داده شد. به‌علاوه، این ارزیابی‌ها برای دقت و هماهنگی بیشتر در مقوله‌بندی‌ها در فرایند تنظیم چارچوب کار، بارها نظرات اساتید در رشته‌های متفاوت مرتبط با توسعه روستایی پرسیده شد و استفاده گردید.

در ادامه جداول اولیه، داده‌ها تهیه شدند و کار برای تحلیل آن‌ها براساس مجموعه دستورالعمل‌های تعیین شده آماده شد. در این مرحله، مقوله‌های مرتبط با عناوین مختلف در هر رویکرد برای تحلیل محتوا، در دو بخش راهبردهای کلان و مقوله‌های زیرمجموعه در جداول مخصوص سامان‌دهی شدند. سپس، برای دسترسی بهتر و سهولت تحلیل و ارائه مطالب، عناوین به‌صورت سلسله‌مراتبی در سه سطح کدگذاری شدند (جدول ۲).

برای دقت کار و طبق هدف تحقیق، کلمات، نمادها و متن‌های مرتبط با رویکردهای اساسی به راهبرد توسعه روستایی (در تمامی منابع)، با عنوان واحد، ثبت و شماره‌گذاری شدند.

مراحل تحقیق و استخراج داده‌ها و تنظیم جداول، حجم زیادی از کار را به‌خود اختصاص داد که بیان همه آن‌ها در این نوشتار امکان‌پذیر نیست.

۳. پیشینه تحقیق

در این بخش، برای مشخص شدن فضای علمی مبحث توسعه روستایی، به‌طور عام و راهبردها و راهکارهای مطرح در توسعه روستایی در ایران، به‌طور خاص، از منابع موردبررسی در تحلیل محتوا استفاده می‌کنیم و برخی از دیدگاه‌های روشن متخصصان را در مورد راهبردهای توسعه روستایی درباره آنچه تاکنون بوده یا برای آینده پیشنهاد شده است، مرور می‌کنیم.

ازکیا (میزگرد، ۱۳۸۳: ۵۶) بر این باور است که برای توسعه روستایی باید توجه خود را به یکپارچه‌بودن عملیات توسعه‌ای معطوف نمود؛ به این معنا که در هر یک از نواحی جغرافیایی در سطوح منطقه‌ای و محلی، همه سازمان‌های دست‌اندرکار توسعه روستایی به‌صورت هماهنگ به امور توسعه و عمران روستایی بپردازند. تحقق چنین توسعه‌ای نیازمند دگرگونی در ساختارهای نهادی، فنی، شخصیتی و ارزشی است به عقیده ازکیا (۱۳۸۹)، برخی از برنامه‌های عمرانی و روستایی در ایران، برنامه‌های اقتصادی با جهت‌گیری سیاسی بوده‌اند تا برنامه‌های توسعه‌ای؛ در نتیجه، کمتر موجب تحول ساختاری در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی و اقتصادی که لازمه توسعه روستایی است، شده‌اند.

اسماعیل‌نیا و پالوج (۱۳۸۰) در بررسی خود نشان داده‌اند که در صورت تحقق نیافتن اهداف توسعه روستایی، سایر اهداف توسعه‌ای کشور نظیر توسعه پایدار زیست‌محیطی، توسعه اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی و حتی توسعه فضایی (آمایشی) و ... محقق نخواهند شد. در این بررسی، همدیده‌بانی شهر و روستا در دستیابی به توسعه ملی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر دانسته شده است.

بهزادنسب (۱۳۸۹) با استفاده از بررسی محتوایی اسناد و مطالعات روستایی، مهم‌ترین راهکار تحقق توسعه روستایی را اجرای مصوبات قانونی و نتایج طرح‌های مطالعاتی در حوزه‌های مختلف دانسته است.

پاپلی یزدی (مصاحبه با صاحب نظران، ۱۳۸۲: ۸۴) تبیین نکردن جایگاه روستا و روستایی در ایدئولوژی و تفکر حاکم بر کشور، نبود راهبرد هدفمند توسعه روستایی و نبود بستری قانونی و شفاف و کمبود تحقیقات هدفمند در داخل سیستمی توأم با آموزش روستاییان را از جمله مهم‌ترین موانع و محدودیت‌های توسعه روستایی در ایران قلمداد کرده است.

حسینی ابری (مصاحبه با صاحب نظران، ۱۳۸۶: برگرفته از <http://www.iranabadi.com>) انجام اقدامات پیوسته و پرهیز از اقدامات بخشی، تنظیم یک استراتژی تطبیقی برای توسعه روستایی به صورت جامع و هماهنگ‌نگر با توجه به تفاوت‌های منطقه‌ای و ایجاد مجامع هم‌اندیشی برای تعیین نقش و کارکرد روستاها در مناطق مختلف کشور را برای کاهش مسائل مربوط به کلی‌نگری در سامان‌دهی توسعه روستایی، مؤثر قلمداد کرده است.

رضوانی (۱۳۷۹ و ۱۳۸۰) در تحقیقات خود به جامع‌نبودن اهداف و برنامه‌های توسعه، به دلیل حاکمیت نظام برنامه‌ریزی بخشی در کشور، دوگانگی در شاخص‌های خدماتی و اجتماعی و رفاهی روستاها و شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی نواحی روستایی و در نتیجه، نبود توجه به همه ابعاد توسعه و فقدان جامع‌نگری در محتوای برنامه‌ها اشاره کرده است. او ایجاد مدیریت یکپارچه توسعه روستایی در سطح ملی، استانی و شهرستانی را عامل مهمی در بهبود نظام برنامه‌ریزی و دستیابی به توسعه دانسته است.

رکن‌الدین افتخاری (مصاحبه با صاحب نظران، ۱۳۸۶: برگرفته از <http://www.iranabadi.com>) تجدیدنظر در نظریه‌ها، نوع نگرش، روش‌ها و شیوه‌های برنامه‌ریزی و سبک مدیریت را به عنوان مهم‌ترین چالش‌ها و مسائل گریبان‌گیر توسعه روستایی در ایران ذکر نموده است.

سعیدی (۱۳۹۰) در مطالعه خود به این نتیجه رسیده است که عوارض و مسائل روستایی و شهری بایستی در درون و در طول عرصه‌های منطقه‌ای و نیز برمبنای پیوستگی‌های روستایی-شهری مدنظر قرار گیرند و با اصلاح روابط میان شهر و روستا که تاکنون یک‌سویه و در اغلب موارد ناعادلانه بوده است، میان رشد و توسعه شهرها و روستاها پیوند برقرار کرد.

شهبازی (مصاحبه با صاحب‌نظران، ۱۳۸۶: برگرفته از <http://www.iranabadi.com>) معتقد است که برای غلبه بر چالش‌ها و تنگناهای توسعه روستایی، هم‌زمان به ساختاری قانونی، جامع و مستقل، نهادی مسؤول درمورد توسعه و آبادانی روستایی و حضور مداوم طراحان و برنامه‌ریزان در عرصه‌های روستایی نیاز است.

به عقیده ضیاء‌توانا (مصاحبه با صاحب‌نظران، ۱۳۸۲: ۹۳)، ناموفق‌بودن بسیاری از طرح‌ها و برنامه‌های ارائه‌شده برای حل مشکلات و تنگناهای توسعه روستایی، به دلیل اتخاذ راهبردهای جداگانه و نبود توجه به توسعه یکپارچه مناطق روستایی بوده است؛ به این صورت که هریک از نهادها و دستگاه‌های مسؤول در پدیده توسعه روستایی، با توجه به فعالیت‌های اصلی و عمده مربوطه، جنبه‌های ویژه‌ای از توسعه روستایی را در نظر داشته‌اند و راه جداگانه و گاهی متضاد را پیموده‌اند.

طالب (مصاحبه با صاحب‌نظران، ۱۳۸۲: ۲۲۹) بر این باور است که جز در دوره کوتاه پس از انقلاب، در طول سالیان گذشته (قبل و بعد از انقلاب) از نظر ساختاری کار چندانی صورت نگرفته است؛ هرچند بعد از انقلاب توجه زیادی به روستاها شده است. به نظر وی، نیازناداشتن به ارزش افزوده کشاورزی به دلیل وجود درآمدهای نفتی، مصرف انبوه بدون تولید انبوه و نبود عزم راسخ برای تحقق توسعه روستایی از جمله موانع تحقق نقش روستا در توسعه ملی هستند.

فمی و همکاران (۱۳۸۹) در پژوهش خود چالش‌ها و مشکلات جوامع روستایی ایران را برای دستیابی به توسعه پایدار، در عوامل نبود برنامه‌ریزی در سطح کلان، کم‌فعالیتی یا فعالیت‌های بی‌برنامه، اتخاذ سیاست‌ها و تصمیم‌گیری‌های نادرست، فقدان ساختار مناسب برای توسعه روستایی، نبود توجه به دانش بومی و فقدان توجه به مشارکت‌های مردمی و سرمایه اجتماعی بیان کرده‌اند.

قدیری‌معصوم و نجفی‌کانی (۱۳۸۲) در تحقیق خود دو معضل هم‌زمان تعیین سیاست‌های نادرست و اجرای نادرست برنامه‌ها را از علل اصلی موفق‌نبودن برنامه‌های توسعه کشاورزی و روستایی دانسته‌اند.

مطیعی‌لنگرودی (مصاحبه با صاحب‌نظران، ۱۳۸۶): برگرفته از <http://www.iranabadi.com> سازمان فضایی شکل‌گرفته از نظام مدیریتی و جهت‌دهی و برنامه‌ریزی‌های ناشی از آن را از چالش‌های اساسی توسعه روستایی کشور به‌شمار می‌آورد. مولایی‌هشجین (۱۳۸۶) در تحقیق خود به این نتیجه رسیده است که در برنامه‌ریزی توسعه روستایی، سیاست یک‌سونگری حاکم بوده است؛ یعنی توجه به خدمات روستایی در قالب تأمین رفاه روستاییان با کارکرد سکونتی، بدون توجه یا با کم‌توجهی به کارکرد اقتصادی - تولیدی روستاها.

مؤمنی (۱۳۸۵) در بررسی خود بر این باور است که نظام تصمیم‌گیری کشور در فرایند برنامه‌ریزی توسعه روستایی، در برابر دستاوردهای تجربی گران‌قیمت و پرهزینه خود، سهل‌انگارانه‌ترین موضع‌گیری‌های قابل‌تصور را نشان داده است.

نوری (۱۳۷۸) در مطالعه خود به این نتیجه دست یافته است که بی‌توجهی و یا کم‌توجهی به برنامه‌ریزی جامع روستایی، اقتصاد روستایی و نگرش فضایی در برنامه‌ریزی‌های روستایی، از علل اساسی موفق‌نبودن در اقدامات گذشته بوده است. وی بر این باور است که بدون سیاست‌گذاری روشن در این موارد، در آینده نیز موفقیت حاصل نخواهد شد.

وثوقی (میزگرد، ۱۳۸۳) معتقد است که برنامه‌های توسعه روستایی در ایران که در غالب کارهای عمرانی و کالبدی انجام گرفته‌اند، نیمه‌تمام مانده‌اند؛ یعنی، آن تغییرات کالبدی انجام شده‌اند؛ ولی اهداف اقتصادی متوقف گردیده‌اند. اهداف اقتصادی منوط به ایجاد اشتغال و جلوگیری از مهاجرت روستاییان به شهرهای بزرگ بود که چنین اهدافی محقق نشده‌اند.

شکوری (۱۳۹۰) این دیدگاه را که روستا و روستاشناسی در جهان امروز به‌دلیل بهره‌گیری از گفتمان‌های حاکم قدرت در تحلیل روستا و مسائل آن، به حاشیه رفته است، رد می‌کند و معتقد است که تداوم روستانشینی بخش چشم‌گیری از جمعیت ایران، پیدایش مسائل جدید در کنار مسائل سنتی روستایی و وجود کاستی‌های متعدد، دال بر ضرورت بازنگری در رویکردها و روش‌ها در سطوح معرفت‌شناختی، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی است.

۴. یافته‌های تحقیق

ادبیات موجود و تجارب کشورهای گوناگون در برنامه‌ریزی‌های توسعه روستایی، از دهه ۱۹۵۰ تاکنون حاکی از وجود رویکردها و راهبردهای گوناگون در این زمینه است و تقسیم‌بندی‌های متفاوتی نیز از این رویکردها شده است (رضوانی، ۱۳۸۳: ۹۲). به‌طور طبع، دسته‌بندی‌های موضوعی در مورد یک مبحث روستایی می‌تواند براساس اندیشه‌ها و نگاه‌های متفاوت و حتی کارشناسان و مسئولان سازمان‌های مختلف تغییر کند. در مطالعه حاضر، در ارائه نتایج تحلیل محتوا، تقسیم‌بندی براساس حجم و ترکیب داده‌های مورد بررسی در مطالعه انجام شده است. در جدول (۲)، نتایج کمی تحلیل محتوا براساس ۵ بخش «مدیریتی - نهادی»، با کد MI^۱، «اقتصادی» با کد EC^۲، «اجتماعی - فرهنگی» با کد SC^۳، «محیطی» با کد EN^۴ و «کالبدی» با کد PH^۵ طبقه‌بندی شده است. چکیده نتایج، در قالب جدول‌های مختلف ارائه شده است و در ادامه، به‌طور خلاصه شرح داده می‌شود.

۴. ۱. رویکرد مدیریتی - نهادی (MI)

نتیجه تحلیل محتوا درباره میزان توجه صاحب‌نظران و پژوهشگران به مقوله‌های مرتبط با راهبردهای مدیریتی - نهادی (جدول ۲) نشان می‌دهد که در اسناد مورد بررسی، در مجموع، ۲۱۲ مرتبه به راهبرد مدیریتی برای غلبه بر چالش‌ها و مسائل گریبان‌گیر توسعه روستایی اشاره شده است. این بعد کلی در توسعه روستایی، در قالب چهار مؤلفه اصلی مدیریتی شامل «ارتقای نظام برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری توسعه روستایی» (MI1) با ۴۶ مرتبه تکرار، «ارتقای نظام مدیریت و راهبری روستایی» (MI2) با ۴۰ مرتبه، «استقرار نهاد فرابخشی روستایی» (MI3) با ۲۵ مرتبه تکرار و «تعیین الگوی مطلوب توسعه روستایی» (MI4) با ۱۹ مرتبه تکرار مورد توجه

---

^۱ managerial-institutional

^۲ economic

^۳ social-cultural

^۴ environmental

^۵ physical

صاحب‌نظران بوده است. در رویکرد نهادی‌تر به مسائل توسعه روستایی، همین بعد مدیریتی به دو راهبرد کلان دیگر شامل «دستیابی به درک بهتر از جایگاه و نقش روستا و روستایی در مسائل توسعه ملی» (MI5) که با ۵۲ مرتبه تکرار بیشترین میزان استقبال در بعد مدیریتی را داشته است و «توسعه نقش مشارکت مردم در فرایند برنامه‌ریزی توسعه روستایی» (MI6) با ۳۰ مرتبه تکرار، طبقه‌بندی گردیده است؛ براین اساس، بیشترین فراوانی در زیرمجموعه بعد مدیریتی، به راهبرد کلان، دستیابی به درک بهتر از جایگاه روستا و روستایی در مسائل توسعه ملی» (MI5) از مجموعه راهبردهای مدیریتی، برای توسعه روستایی ایران با ۵۲ بار تکرار اختصاص دارد.

در این رویکرد راهبردی، سه مقوله زیرمجموعه «تغییر نگرش مسئولان و برنامه‌ریزان نسبت به روستا» (MI61) با ۲۰ تکرار، راهبرد «ارتقای سطح مشارکت مردم در فرایند برنامه‌ریزی توسعه روستایی» (MI63) با ۱۸ بار تکرار و راهبرد «تغییر نظام برنامه‌ریزی بخشی به برنامه‌ریزی منطقه‌ای» (MI33) با ۱۶ بار تکرار، به ترتیب بیشترین میزان توجه را در میان متخصصان حساس به مسائل مدیریتی روستا جلب کرده‌اند.

جدول ۲- نتایج تحلیل محتوای منابع دارای رویکرد مدیریتی - نهادی (MI)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

تکرار	کد	مقولات زیرمجموعه	تعداد نظر	راهبرد	رویکرد
۱۱	MI11	۱. مدیریت جامع و یکپارچه و فراگیر	۴۰	ارتقای نظام مدیریت و راهبری روستایی (MI1)	رویکرد مدیریتی - نهادی (MI)
۵	MI12	۲. توسعه نظام اطلاعات، نظارت و ارزش‌یابی روستایی			
۶	MI13	۳. لزوم توجه به بازنگری در قوانین و مقررات و ایجاد ساختار قانونی جامع و مستقل			
۶	MI14	۴. توسعه ساخت نهادی و مدیریتی مناسب در جامعه روستایی و تطبیق آن با شرایط محلی			
۴	MI15	۵. حکمروایی در مقابل حکومت			
۸	MI16	۶. بهبود و اصلاح نظام مدیریتی و سازمان فضایی ناشی از جهت‌دهی به برنامه‌ریزی			
۹	MI21	۱. ایجاد سازمان عمران و توسعه روستایی	۲۵	استقرار نهادهای فرابخشی برای توسعه روستایی (MI2)	
۵	MI22	۲. طراحی و ظرفیت‌سازی ساختاری و عملیاتی نهاد جدید راهبری توسعه روستایی			
۷	MI23	۳. ایجاد شورای برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری توسعه روستایی			
۴	MI24	۴. اصلاح ساختار موجود با هدف کاهش تصدی‌گری دولت و واگذاری امور به بخش خصوصی			
۵	MI31	۱. یکپارچگی و جامعیت نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی	۴۶	ارتقای نظام برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری توسعه روستایی (MI3)	
۸	MI32	۲. ضرورت بازنگری و اصلاح اساسی نظام برنامه‌ریزی			
۱۶	MI33	۳. تغییر نظام برنامه‌ریزی بخشی به برنامه‌ریزی منطقه‌ای			
۸	MI34	۴. انجام برنامه‌ریزی راهبردی با دیدگاه آمایشی و رویکرد پایین به بالا			
۶	MI35	۵. محلول‌نمودن فرایند برنامه‌ریزی و تمرکززدایی توسعه روستایی			
۳	MI36	۶. غنای نظری و اندیشه‌های برنامه‌ریزی روستایی			
۱۲	MI41	۱. اتخاذ یک نگاه سیستمی و همه‌جانبه عملیاتی در همه ابعاد	۱۹	تعیین الگوی مطلوب توسعه روستایی (MI4)	
۴	MI42	۲. توسعه یکپارچه و همه‌جانبه			
۱	MI43	۳. واسازی الگوهای توسعه روستایی با تأکید بر عدالت جغرافیایی			
۲	MI44	۴. تعیین جایگاه مقبول الگوی توسعه پایدار در بدنه ساختار برنامه‌ریزی			
۸	MI51	۱. ارج نهادن به روستا و روستایی	۵۲	دستیابی به درک عالمانه - تر از جایگاه روستا و روستایی در توسعه ملی (MI5)	
۲۰	MI52	۲. تغییر نگرش مسئولان و برنامه‌ریزان نسبت به روستا و مسائل آن			
۸	MI53	۳. افزایش آگاهی مردم			
۱۱	MI54	۴. ایجاد نظام فراگیر داده و اطلاعات روستایی و تقویت فناوری اطلاعات و ارتباطات			
۵	MI55	۵. احراز جایگاه واقعی روستا در برنامه‌های توسعه			
۱۸	MI61	۱. مشارکت مردم در فرایند توسعه روستایی	۳۰	توسعه مشارکت مردم در فرایند برنامه‌ریزی توسعه روستایی (MI6)	
۱۲	MI62	۲. زمینه‌های مربوط به شنورها و دهیاری‌ها			

۴. ۲. رویکرد اقتصادی (EC)

براساس یافته‌های حاصل از تحلیل محتوایی آثار صاحب‌نظران و پژوهشگران، راهبردهای ارائه‌شده در بعد اقتصادی، با ۱۷۵ بار تکرار در سه مقوله کلی ظرفیت‌سازی برای پیشبرد اقتصاد روستایی (EC1)، با مجموع ۶۸ بار تکرار، تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی و افزایش فرصت‌های شغلی (EC2)، با ۵۷ مرتبه تکرار و افزایش سطح درآمد حاصل از فعالیت‌های موجود اقتصادی (EC3)، با مجموع ۵۰ بار اجماع‌نظر توزیع شده است. داده‌های به‌دست‌آمده از تحلیل محتوای نظرات، نشان‌دهنده آن است که مقوله‌های مرتبط با ظرفیت‌سازی اقتصادی، با ۳۸/۸٪ بیشترین سهم از کل نظرات مربوط به راهبرد توسعه اقتصاد روستایی را به‌خود اختصاص داده‌اند. در مقوله‌های خرد، زیرمجموعه رویکرد اقتصادی بیشترین فراوانی را داشته است و اجماع آراء به‌ترتیب مربوط به رفع فقر و محرومیت و تعدیل الگوی توزیع ثروت (EC24)، با ۲۶ تکرار، افزایش بهره‌وری و تولید روستایی (EC31)، با ۲۱ بار تکرار و تقویت و توسعه صنایع روستایی (EC11) با ۱۹ بار تکرار بوده است.

۴. ۳. رویکرد اجتماعی و فرهنگی (SC)

داده‌های به‌دست‌آمده از تحلیل محتوای نظرات اندیشمندان و محققان در مقوله‌های مرتبط با راهبردهای توسعه اجتماعی روستایی (SC)، مبین آن هستند که ۴ مقوله کلان ارتقای رفاه اجتماعی و کیفیت زندگی (SC1)، ارتقای سطح مهارت و دانش روستاییان (SC2)، ظرفیت‌سازی برای افزایش مشارکت اجتماعی (SC3) و رشد و گسترش فرهنگ عمومی و ارتقای سرمایه اجتماعی (SC4)، به‌ترتیب با ۱۱، ۳۲، ۳۸ و ۱۸ بار استقبال، به‌لحاظ مقولات وضعیت متفاوتی را داشته‌اند. از بین رویکردهای موجود به‌عنوان زیرمجموعه راهبردهای اجتماعی، بیشترین فراوانی‌ها مربوط به توسعه کمی و کیفی آموزش و ارتقای مهارت‌های آگاهی‌بخش (SC21) با ۲۰ مورد تکرار، ظرفیت‌سازی و توانمندسازی (SC31) با ۱۷ بار تکرار و افزایش مشارکت‌های مردمی (S32) با ۱۶ مرتبه تکرار، بیشتر از سایر مقولات

اجتماعی توجه صاحب‌نظران معتقد به رویکردهای اجتماعی برای توسعه روستایی را به‌خود جلب کرده‌اند.

جدول ۳- نتایج تحلیل محتوای منابع دارای رویکرد اقتصادی (EC)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

تکرار	کد	مقولات زیرمجموعه	تعداد نظر	راهبرد	رویکرد
۱۹	EC11	۱. تقویت و توسعه صنایع روستایی	۵۷	تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی و افزایش فرصت‌های شغلی و درآمدی (EC1)	اقتصادی (EC)
۹	EC12	۲. تقویت و توسعه گردشگری روستایی			
۴	EC13	۳. توسعه بازارهای محلی و هسته‌های صادراتی برای محصولات کشاورزی و غیرکشاورزی			
۱۵	EC14	۴. ایجاد و توسعه اشتغال			
۶	EC15	۵. توسعه تعاونی‌های تولیدی			
۴	EC16	۶. یکپارچه‌سازی اراضی کشاورزی			
۶	EC21	۱. حمایت مؤثر از تولیدکنندگان خرده‌پا و کوچک	۶۸	ظرفیت‌سازی برای پیشبرد اقتصاد روستایی (EC2)	
۷	EC22	۲. تعمیق و گسترش پوشش بیمه‌داری‌ها و محصولات تولیدی			
۱۵	EC23	۳. اعمال سیاست‌های اعتباری روستایی و کشاورزی			
۲۶	EC24	۴. رفع فقر و محرومیت و تعدیل الگوی توزیع ثروت			
۱۴	EC25	۵. تدوین سیاست‌های مناسب جهت گسترش کارآفرینی			
۲۱	EC31	۱. افزایش بهره‌وری و تولید روستایی	۵۰	افزایش سطح درآمد روستاییان از طریق فعال‌سازی بخش‌های اقتصادی موجود (EC3)	
۵	EC32	۲. تقویت شبکه زیرساختی و پشتیبان			
۸	EC33	۳. فراهم‌نمودن موجبات رونق اقتصادی و استفاده از مزیت نسبی بخش کشاورزی			
۲	EC34	۴. توسعه هدفمند برنامه‌های آموزشی-مهارتی و تقویت خدمات ترویجی تقاضامحور برای فعالیت‌های کشاورزی و غیرکشاورزی			
۲	EC35	۵. کاهش ضایعات محصولات در مراحل پیشین و پسین تولید			
۵	EC36	۶. توسعه بهره‌برداری‌های خانوادگی			
۷	EC37	۷. ارتقای امنیت غذایی			

جدول ۴- نتایج تحلیل محتوای منابع دارای رویکرد اجتماعی- فرهنگی (SC)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

تکرار	کد	مقولات زیرمجموعه	تعداد نظر	راهبرد	رویکرد
۲	SC11	۱. توسعه نظام سلامت و تأمین اجتماعی	۱۱	ارتقای سطح رفاه اجتماعی و کیفیت زندگی مردم روستایی (SC1)	اجتماعی و فرهنگی (SC)
۲	SC12	۲. ارتقای بهداشت و درمان			
۷	SC13	۳. بالابردن میزان رضایتمندی روستاییان از کیفیت زندگی تا بهبود رفاه اجتماعی			
۲۰	SC21	۱. توسعه کمی و کیفی آموزش و ارتقای مهارت‌های آگاهی-بخش	۳۲	توسعه آموزش و ارتقای مهارت و دانش روستاییان (SC2)	
۵	SC22	۲. ارتقای دانش فنی روستاییان			
۴	SC23	۳. توجه به دانش بومی در ابعاد مختلف			
۳	SC24	۴. سرمایه‌گذاری در آموزش، تحقیق و ترویج			
۱۷	SC31	۱. ظرفیت‌سازی و توانمندسازی	۳۸	توانمندسازی و ارتقای ظرفیت برای افزایش مشارکت مردمی (SC3)	
۱۶	SC32	۲. افزایش مشارکت‌های مردمی			
۵	SC33	۳. تقویت گروه‌های تسهیل‌گر و شبکه‌های نهادی			
۹	SC41	۱. ارتقای سطح فرهنگ جوامع روستایی	۱۸	رشد و گسترش فرهنگ عمومی و ارتقای سرمایه اجتماعی (SC4)	
۹	SC42	۲. توجه به سرمایه اجتماعی			

۴.۴. رویکرد محیطی (EN)

نتیجه تحلیل محتوا در زمینه منابع دارای رویکرد محیطی (جدول ۵)، در قالب سه موضوع کلان راهبردی برای توسعه روستایی طبقه‌بندی شده است. این موضوعات عبارت‌اند از: توجه به مسائل زیست‌محیطی (EN1) که ۲۹ مرتبه به آن اشاره شده است؛ مدیریت و بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی (EN2) که ۴۷ مرتبه از آن صحبت شده است و توسعه متوازن و متناسب با ظرفیت‌های مناطق روستایی (EN3) که ۲۳ بار مورد بحث قرار گرفته است. مقولات زیرمجموعه که در این رویکرد بیشتر مورد توجه بوده‌اند، به ترتیب عبارت‌اند از: افزایش

پایداری و حفاظت از منابع پایه تولید (EN21) با ۲۰ مورد تکرار، مدیریت بهره‌برداری از منابع آب با ۱۵ مورد تکرار و مبارزه با بلایای طبیعی (EN11) با ۱۴ بار تکرار.

جدول ۵- تحلیل محتوا و فراوانی منابع دارای رویکرد محیطی (EN)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

تکرار	کد	مقولات زیرمجموعه	تعداد نظر	راهبرد	رویکرد
۱۴	EN11	۱. کاهش آسیب‌پذیری و مدیریت خطر و آسیب بلایای طبیعی	۲۹	ارتقای زیست-محیطی (EN1)	(EN) محیطی
۵	EN12	۲. ظرفیت‌سازی مقابله با بیابان‌زایی			
۷	EN13	۳. بهداشت محیط (فاضلاب، کیفیت منظر و...)			
۳	EN14	۴. استفاده از انرژی‌های نو و تجدیدپذیر			
۲۰	EN21	۱. افزایش پایداری و حفاظت از منابع پایه تولید	۴۷	ارتقاء مدیریت بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی (EN2)	(EN) محیطی
۱۵	EN22	۲. مدیریت منابع آبی، سنجش منابع آب مواجهه با خشکسالی، استفاده از سیلاب			
۷	EN23	۳. استفاده از دانش بومی و محلی در جهت پایداری محیط			
۵	EN24	۴. اعمال سیاست‌های محیطی			
۹	EM31	۱. فعال‌سازی رهیافت آمایش سرزمین	۲۳	توسعه متوازن و متناسب با ظرفیت‌های مناطق روستایی (EN3)	(EN) محیطی
۹	EM32	۲. تأکید بر توان‌ها و قابلیت‌های محیطی سکونتگاه‌های روستایی			
۵	EN33	۳. رویکرد فضایی به توسعه روستایی در جهت حل مسائل و معضلات خاص نواحی جغرافیایی			

۴. ۵. رویکرد فضایی - کالبدی (PH)

یافته‌های حاصل از تحلیل محتوای نظرات صاحب‌نظران توسعه روستایی مورد مطالعه در این کار، نشان می‌دهد در مورد موضوع توسعه فضایی - کالبدی روستایی، ۲۸ بار تکرار ارائه شده است. این رویکرد تحت دو مقوله کلان با عنوان‌های توسعه و بهسازی وضعیت کالبدی

سکونتگاه‌های روستایی (PH1) با ۱۹ بار تکرار و ارتقای سطح پیوند و تعامل میان شهر و روستا (PH2) با ۹ مورد تکرار، مورد توجه متخصصان توسعه روستایی بوده است. در میان مقوله‌های زیرمجموعه، بهسازی کالبدی با ۶ مورد تکرار توجه بیشتری را به خود جلب کرده است.

جدول ۶- نتایج تحلیل محتوای منابع دارای رویکرد فضایی - کالبدی (PH)

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

تکرار	کد	مقولات زیرمجموعه	تعداد نظر	راهبرد	رویکرد
۵	PH11	۱. ارتقاء و بهسازی زیرساخت‌ها	۱۹	توسعه و بهسازی وضعیت کالبدی سکونتگاه‌های روستایی (PH1)	(PH) کالبدی، فضایی
۶	PH12	۲. بهسازی کالبدی			
۳	PH13	۳. تغییر دیدگاه‌های حاکم بر نهادهای برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیرندگان و توسعه امکانات در مناطق دارای روستاهای کوچک			
۲	PH14	۴. سامان‌دهی فضایی			
۲	PH15	۵. زیباسازی کالبدی و بهبود محیط روستا			
۱	PH16	۶. توجه به پیوستگی مکان‌ها			
۴	PH21	۱. ظرفیت‌سازی اجتماعی و اقتصادی شهرهای کوچک با هدف تسهیل در خدمات‌رسانی به روستاهای پیرامون	۹	تقویت هم‌پیوندی و تعامل میان شهر و روستا (PH2)	
۵	PH22	۲. اتخاذ سیاست‌های یکپارچه رشد و توسعه متعادل شهری و روستایی			

۵. بحث و نتیجه‌گیری

نتیجه تحلیل محتوای آثار صاحب‌نظران و متخصصان درباره راهبرد توسعه روستایی در ایران، حکایت از ۶۱۳ بار اشاره این اندیشمندان به این مبحث کلان روستایی در طول زمان این تحقیق دارد. از میان ۵ رویکرد مجزا در این تحقیق، رویکرد مدیریتی - نهادی (MI) به مسئله راهبرد توسعه روستایی، ۲۱۲ مرتبه مورد توجه قرار گرفته است و در مجموع، ۳۴/۶٪ از تأکید

صاحب‌نظران را برای اصلاح راهبردی توسعه روستایی در ایران به‌خود اختصاص داده است. پس از آن، رویکرد اقتصادی (EC) قرار دارد که ۲۸/۵٪ از نقطه‌نظرات را دربر می‌گیرد.

در زمینه راهبردهای کلان برای توسعه روستایی در ایران، در مجموع، ۱۸ عنوان معرفی شده است که به‌طور میانگین برای هر عنوان ۳۴ مورد تکرار وجود دارد. از این میان، بیشترین استقبال از ظرفیت‌سازی برای پیشبرد اقتصاد روستایی (EC2) بوده است که ۶۸ مرتبه بر آن تأکید شده است. در جدول (۷)، در مجموع، ۸ راهبرد از میان ۱۸ راهبرد به‌عنوان راهبردهایی که استقبال بیشتر از میانگین از آن‌ها شده، به‌ترتیب اهمیت، فهرست شده‌اند.

مقولات راهبردی در زیرمجموعه راهبردهای کلان، در قالب ۷۶ نقطه‌نظر بیان شده‌اند؛ همان‌طور که برای هر مقوله، متوسط حدود ۸ مورد تکرار انجام شده است. در جدول (۷)، مجموعه نقطه‌نظراتی که بیشتر از حد متوسط (۹ و بیشتر) مورد تأکید قرار گرفته‌اند و ۲۵ عنوان را تشکیل داده‌اند، به‌ترتیب قرار داده شده است. براساس این جدول، بیشترین مقوله مورد توافق بین کارشناسان، با ۲۶ بار تأکید، رفع فقر و محرومیت و تعدیل الگوی توزیع ثروت (EC24) بوده است.

نگاهی دقیق به نتایج تحلیل و جداول مختلف به‌ویژه جدول نتیجه (جدول ۷)، برداشت‌ها و نتیجه‌گیری‌های بسیار گسترده، همه‌جانبه و پراهمیتی را به ذهن متبادر می‌سازد. نگارندگان از تحلیل خاص با زاویه دید خاص اجتناب می‌ورزند و امیدوار هستند این کار بتواند مورد توجه علاقه‌مندان به مسائل روستایی ایران با دیدگاه‌ها، تخصص‌ها و مسئولیت‌های گوناگون قرار گیرد.

جدول ۷- مهم ترین مقولات راهبردی برای توسعه روستایی به ترتیب میزان استقبال متخصصان

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۲

مقولات زیر مجموعه			رتبه	راهبرد			رتبه
تکرار	کد	عنوان		تعداد نظر	کد	راهبرد	
۲۶	EC24	رفع فقر و محرومیت و تعدیل الگوی توزیع ثروت	۱	۶۸	EC2	ظرفیت‌سازی برای پیشبرد اقتصاد روستایی	۱
۲۱	EC31	افزایش بهره‌وری و تولید روستایی	۲	۵۷	EC1	گسترش سطح تنوع فعالیت‌های اقتصادی و افزایش فرصت‌های شغلی	۲
۲۰	MI52	تغییر نگرش مسئولان و برنامه‌ریزان نسبت به روستا و مسائل آن	۳	۵۲	MI5	دستیابی به درک بهتر از جایگاه و نقش روستا و روستایی در توسعه ملی	۳
۲۰	SC21	توسعه کمی و کیفی آموزش و ارتقای مهارت‌های آگاهی‌بخش	۴	۵۰	EC3	افزایش سطح درآمد روستاییان از طریق فعالیت‌های اقتصادی موجود	۴
۲۰	EN21	افزایش پایداری و حفاظت از منابع پایه تولید	۵	۴۷	EN3	ارتقای مدیریت بهره‌برداری پایدار از منابع طبیعی	۵
۱۹	EC11	تقویت و توسعه صنایع روستایی	۶	۴۶	MI3	ارتقای نظام سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه روستایی	۶
۱۸	MI61	مشارکت مردم در فرایند توسعه روستایی	۷	۴۰	EC1	ارتقای نظام مدیریت و راهبری روستایی	۷
۱۷	SC31	ظرفیت‌سازی و توانمندسازی	۸	۳۸	SC۳	توانمندسازی و ارتقای ظرفیت مشارکت مردمی	۸
۱۶	MI33	تغییر نظام برنامه‌ریزی بخشی به برنامه‌ریزی منطقه‌ای	۹				
۱۶	(SC32)	افزایش مشارکت‌های مردمی	۱۰				
۱۵	EC14	ایجاد و توسعه اشتغال	۱۱				
۱۵	EC23	اعمال سیاست‌های اعتباری روستایی و کشاورزی	۱۲				
۱۵	EN22	مدیریت منابع آبی، سنجش منابع آب مواجه با خشکسالی، استفاده از سیلاب	۱۳				
۱۴	EC25	تدوین سیاست‌های مناسب جهت گسترش کارآفرینی	۱۴				
۱۴	EN11	کاهش آسیب‌پذیری و مدیریت خطر و آسیب بلایای طبیعی	۱۵				
۱۲	MI41	اتخاذ یک نگاه سیستمی و همه‌جانبه عملیاتی در تمامی ابعاد	۱۶				
۱۲	MI62	زمینه‌های مربوط به شوراها و دهیاری‌ها	۱۷				
۱۱	MI11	مدیریت جامع، یکپارچه و فراگیر	۱۸				
۱۱	MI54	ایجاد نظام فراگیر داده و اطلاعات روستایی و تقویت فناوری اطلاعات و ارتباطات	۱۹				
۹	EC12	تقویت و توسعه گردشگری روستایی	۲۰				
۹	MI21	ایجاد سازمان عمران و توسعه روستایی	۲۱				
۹	EM31	فعال‌سازی رهیافت آمایش سرزمین	۲۲				
۹	EM32	تأکید بر توان‌ها و قابلیت‌های محلی سکونتگاه‌های روستایی	۲۳				
۹	SC41	ارتقای سطح فرهنگ جوامع روستایی	۲۴				
۹	SC42	توجه به سرمایه اجتماعی	۲۵				

منابع مورد استفاده در تحلیل محتوا

- مقالات علمی و پژوهشی

۱. ایمانی جاجرمی، حسین و کریمی، علیرضا. (۱۳۸۸). «چالش‌های اجتماعی شوراها در مدیریت محلی». فصلنامه توسعه روستایی، شماره ۱۰.
۲. راغفر، حسین و ابراهیمی، زهرا. (۱۳۸۵). «ملاحظات در باب فقر روستایی در ایران». فصلنامه جامعه و اقتصاد، شماره ۱۰.
۳. رضوانی، محمدرضا. (۱۳۷۹). «برنامه‌ریزی توسعه و عمران روستایی در ایران». پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۳۹.
۴. رضوانی، محمدرضا. (۱۳۸۰). «نگرشی بر نظام برنامه‌ریزی روستایی در ایران». پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۱.
۵. رضوانی، محمدرضا. (۱۳۷۸). «ارزیابی اهداف سیاست‌ها و برنامه‌های اجرایی عمران روستایی در برنامه پنج ساله دوم کشور». پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۳۸.
۶. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا. (۱۳۸۵). «چشم‌انداز توسعه روستایی در ایران: مبانی اندیشه‌ای». فصلنامه جامعه و اقتصاد، شماره ۱۰.
۷. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ سجاسی‌قیداری، حمداله و عینالی، جمشید. (۱۳۸۶). «نگرشی نو به مدیریت روستایی با تأکید بر نهادهای تأثیرگذار». روستا و توسعه، شماره ۲، پیاپی ۳۸.
۸. قدیری‌معصوم، مجتبی و ریاحی، وحید. (۱۳۸۳). «بررسی محورها و چالش‌های مدیریت روستایی در ایران». پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۳۶.
۹. مؤمنی، فرشاد. (۱۳۸۵). «توسعه روستایی ایران، نگاه از بلندای تاریخ». فصلنامه جامعه و اقتصاد، شماره ۱۰.
۱۰. مولایی‌هشجین، نصراله. (۱۳۸۶). «تحلیلی پیرامون الزامات بازنگری در سیاست‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی ایران». فصلنامه فضای جغرافیایی، شماره ۱۷.
۱۱. نادری، مهدی؛ کلانتری، خلیل؛ حسینی، سیدمحمود و اسدی، علی. (۱۳۸۸). «تحلیل محتوای میزان مطابقت سیاست‌های برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پس از انقلاب با الگوی توسعه پایدار». فصلنامه روستا و توسعه، شماره ۳.
۱۲. کریم، محمدحسین و هاشمی، ابوالحسن. (۱۳۸۸). «نظرسنجی از روستاییان در مورد چالش‌های توسعه پایدار روستایی (مطالعه موردی: دهستان ساروق، شهرستان اراک)». فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۲، شماره ۲.
۱۳. علوی‌زاده، امیرحسین. (۱۳۸۶). «الگوهای توسعه اقتصادی - اجتماعی با تأکید بر توسعه پایدار روستایی در ایران». فصلنامه علمی و ترویجی اطلاعات سیاسی، اقتصادی، سال ۲۲، شماره ۵۶.

سمینار جامعه‌شناسی و توسعه و دومین همایش دوسالانه اقتصاد ایران

۱۴. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا. (۱۳۷۰). «مکانیسم برنامه‌ریزی در ایران با تأکید بر برنامه‌ریزی روستایی». سمینار جامعه‌شناسی و توسعه.

۱۵. اسماعیل‌نیا، حسین و پالوج، مجتبی. (۱۳۸۰). «کارکرد توسعه روستایی در رفع چالش توسعه ملی». اولین همایش دوسالانه اقتصاد ایران، چالش‌های اساسی اقتصاد ایران در دهه ۱۳۸۰.

مجموعه مقالات همایش ۵۰ سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران (جلد دوم، مباحث برنامه‌ریزی

بخشی، منطقه ای و نظام فنی و اجرایی، ۱۳۷۸)

۱۶. اصلانی، رضا. (۱۳۷۸). «ارزیابی رویکردهای توسعه روستایی ایران در پنجاه سال اخیر». مجموعه مقالات همایش ۵۰ سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران (جلد دوم، مباحث برنامه‌ریزی بخشی، منطقه‌ای و نظام فنی و اجرایی)، سازمان برنامه‌بودجه و دانشگاه علامه طباطبایی.

۱۷. جمعه‌پور، محمود. (۱۳۷۸). «بررسی و ارزیابی و جایگاه اقتصادی و توسعه بخش روستایی در فرایند برنامه‌ریزی توسعه محلی». مجموعه مقالات همایش ۵۰ سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران (جلد دوم، مباحث برنامه‌ریزی بخشی، منطقه‌ای و نظام فنی و اجرایی)، سازمان برنامه‌بودجه و دانشگاه علامه طباطبایی.

۱۸. رحیمی، عباس. (۱۳۷۸). «جایگاه توسعه روستایی در نظام برنامه‌ریزی کشور». مجموعه مقالات همایش ۵۰ سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران (جلد دوم، مباحث برنامه‌ریزی بخشی، منطقه‌ای و نظام فنی و اجرایی)، سازمان برنامه‌بودجه و دانشگاه علامه طباطبایی.

۱۹. زیاری، کرامت‌اله. (۱۳۷۸). «جایگاه نظام برنامه‌ریزی منطقه‌ای در روند برنامه‌ریزی». مجموعه مقالات همایش ۵۰ سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران (جلد دوم، مباحث برنامه‌ریزی بخشی، منطقه‌ای و نظام فنی و اجرایی)، سازمان برنامه‌بودجه و دانشگاه علامه طباطبایی.

۲۰. شریف، مصطفی. (۱۳۷۸). «ارزیابی آثار برنامه‌های قبل و بعد از انقلاب در بخش کشاورزی». مجموعه مقالات همایش ۵۰ سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران (جلد دوم، مباحث برنامه‌ریزی بخشی، منطقه‌ای و نظام فنی و اجرایی)، سازمان برنامه‌بودجه و دانشگاه علامه طباطبایی.

۲۱. شیعه، اسماعیل. (۱۳۷۸). «تحول در نظام سکونت در طول برنامه‌گذاری‌های توسعه در ایران (با تأکید بر برنامه‌های سی سال ۲۷-۱۳۵۷)». مجموعه مقالات همایش ۵۰ سال برنامه‌ریزی توسعه در ایران (جلد دوم، مباحث برنامه‌ریزی بخشی، منطقه‌ای و نظام فنی و اجرایی)، سازمان برنامه‌بودجه و دانشگاه علامه طباطبایی.

مجموعه مقالات اولین همایش تدوین برنامه سوم توسعه کشور

۲۲. نوری، هدایت‌اله. (۱۳۷۸). «روشنی برای توسعه روستایی در ایران: ناحیه کارکردی همگن روستایی». مجموعه مقالات اولین همایش تدوین برنامه سوم کشور، جلد ۶، روش‌ها و نظام برنامه‌ریزی.

۲۳. مخدوم، مجید. (۱۳۷۸). «الگوی برای برنامه‌ریزی توسعه پایدار در برنامه سوم توسعه کشور». مجموعه مقالات اولین همایش تدوین برنامه سوم کشور، جلد ۵، آمایش سرزمین و برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای.

مجموعه مقالات همایش سیاست‌ها و مدیریت برنامه‌های رشد و توسعه در ایران، ۱۳۸۲، جلد ۵،

مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه

۲۴. باباجانی، آرزو. (۱۳۸۴). «سیاست‌های مؤثر در توسعه کشاورزی پایدار با تأکید بر رشد و توسعه ایران». مجموعه مقالات همایش سیاست‌ها و مدیریت برنامه‌های رشد و توسعه در ایران، جلد ۵، مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه.

۲۵. جهانگیری، جهانگیر و میرفردی، اصغر. (۱۳۸۴). «جهانی‌شدن و کشاورزی با تأکید بر کشورهای کم‌توسعه». مجموعه مقالات همایش سیاست‌ها و مدیریت برنامه‌های رشد و توسعه در ایران، جلد ۵، مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه.

مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها (اولین همایش ملی توسعه روستایی در

ایران) - تیرماه ۱۳۸۲

۲۶. بریمانی، فرامرز. (۱۳۸۳). «فرایند تکوین و تکامل توسعه روستایی و جایگاه آن در برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.

۲۷. بهرامی، عبدالعلی. (۱۳۸۳). «فرایند برنامه‌ریزی توسعه روستایی». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.

۲۸. بهزادنسب، جانعلی. (۱۳۸۳). «توسعه یکپارچه محلی؛ رویکردی راهبردی به توسعه روستایی در برنامه چهارم». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.

۲۹. پاپ‌زن، عبدالحمید؛ حسینی، سید محمود؛ ازکیا، مصطفی و عمادی، محمدحسین. (۱۳۸۳). «راهبرد برتر برای توسعه روستایی: علمی‌کردن دانش بومی و بومی‌کردن دانش علمی». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.

۳۰. پاسبان، فاطمه. (۱۳۸۳). «نقش زنان کارآفرین در توسعه روستایی کشورهای درحال توسعه». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.

۳۱. پیربابایی، محمدتقی. (۱۳۸۳). «ارزیابی ظرفیت‌سازی در ابتکارات توسعه روستایی (نمونه موردی: طرح توسعه منطقه-ای سلسله)». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.

۳۲. رضایی سرتشنیزی، پژمان. (۱۳۸۳). «ارزیابی جایگاه توسعه و عمران روستایی در برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی قبل و بعد از انقلاب». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.

۳۳. سوری‌نژاد، علی. (۱۳۸۳). «تأثیر نیروگاه‌های برقابی کوچک جریانی در توسعه مناطق روستایی کشور». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.

۳۴. شریعتی، محمدتقی. (۱۳۸۲). «چالش‌های برنامه‌ریزی مشارکتی محلی (روستایی) در ایران: مدل پیشنهادی مداخله برای توسعه». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.

۳۵. صرافی، مظفر. (۱۳۸۳). «نظام اداره مردمی: زمینه‌ساز توسعه جامعه روستایی ایران برپایه مطالعات روستایی استان همدان». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.
۳۶. طهماسبی، اصغر و پویافر، امیرمسعود. (۱۳۸۳). «عبور از برنامه‌ریزی متمرکز از طریق توانمندسازی جوامع محلی (تجربه حبله‌رود)». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.
۳۷. عسگری، علی. (۱۳۸۳). «چهارراه برنامه‌ریزی: تئوری‌سازی برنامه‌ریزی در ایران». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.
۳۸. فقیه، نظام‌الدین؛ محمدی، علی؛ حسین‌پور، حبیب و همکاران. (۱۳۸۳). «پژوهشی در موانع محدودیت‌های ایجاد و گسترش صنایع روستایی». اولین همایش توسعه روستایی: چالش‌ها و چشم‌اندازها.
۳۹. مؤمنی، فرشاد. (۱۳۸۳). «تحول الگوهای ذهنی، پیش‌نیاز توسعه روستایی ایران». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.
۴۰. نوری، سیدهدایت‌اله. (۱۳۸۲). «توسعه‌نیافتگی روستایی ایران نتیجه نگرش غیرسیستمی به روستا و کشاورزی». مجموعه مقالات کنگره توسعه روستایی، چالش‌ها و چشم‌اندازها - تیرماه ۱۳۸۲.

دومین همایش ملی توسعه روستایی ایران، ۱۳۸۶

۴۱. ابراهیم‌پور، محسن. (۱۳۸۹). «عوامل مؤثر بر پایداری کشاورزی و توسعه روستایی در ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۴۲. ازکیا، مصطفی. (۱۳۸۹). «تجارب توسعه روستایی در ایران و دست‌یابی به توسعه پایدار روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۴۳. افراخته، حسن. (۱۳۸۹). «چالش‌های اجتماعی و توسعه روستایی (مطالعه موردی: سیستان و بلوچستان)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۴۴. ایمانی‌جاجرمی، حسین. (۱۳۸۹). «بررسی جایگاه توسعه اجتماعی در مدیریت توسعه روستایی ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۴۵. بخشی، محمدرضا. (۱۳۸۹). «تحلیلی بر جایگاه جامعه روستایی در سند ملی چشم‌انداز». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۴۶. بهزاد نسب، جانعلی. (۱۳۸۹). «راهکارهای اجرایی دست‌یابی به توسعه روستایی مطلوب در ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۴۷. پاسبان، فاطمه. (۱۳۸۹). «بررسی و تحلیل برنامه‌های توسعه روستایی از بعد کارآفرینی و ایجاد فرصت‌های شغلی در ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۴۸. حافظ‌نیا، محمدرضا و همکاران. (۱۳۸۹). «بررسی میزان رضایتمندی، آگاهی از مسئولیت و تصمیم‌گیری شوراهای و تأثیر آن در توسعه روستایی (مطالعه موردی: روستاهای شهرستان‌های نور، خوی و مرند)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.

۴۹. حامدی، محمدعلی؛ یاری، ارسطو و پریشان، مجید. (۱۳۸۹). «منطقه‌بندی فضایی عرصه‌های جدید اقتصادی کشور: رویکردی نو برای بازفعال‌سازی اقتصاد روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۵۰. حسین محمدی، مریم و حیاتی، داریوش. (۱۳۸۹). «توسعه توریسم روستایی رویکردی نوین در جهت توسعه پایدار روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۵۱. حسین محمدی، مریم و حیاتی، داریوش. (۱۳۸۹). «سرمایه اجتماعی حلقه مفقوده توسعه روستایی در ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۵۲. حسینی، سید محمود؛ شریف‌زاده، ابوالقاسم و غلامرضایی، سعید. (۱۳۸۹). «پیامدهای بحران خشکسالی بر جوامع روستایی و عشایری و راهکارهای مقابله با آن (مورد: استان کرمان)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۵۳. حسینی، سیدعلی. (۱۳۸۹). «رهیافت برنامه‌ریزی مشارکتی، الگوی تعاملی در تطبیق مدیریت چندسطحی توسعه روستایی در ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۵۴. حسینی‌ابری، حسن. (۱۳۸۹). «ضرورت ایجاد تحول در مدیریت توسعه روستایی ایران و پیشنهاد یک الگوی اجرایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۵۵. حیاتی، داریوش؛ کشاورز، مرضیه و فروزانی، معصومه. (۱۳۸۹). «بازاندیشی توسعه روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۵۶. خراسانی، محمدمبین و نجارزاده، محمد. (۱۳۸۹). «نگاهی تحلیلی به جایگاه توسعه پایدار روستایی در برنامه‌های سوم و چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۵۷. خنجرعی‌عالم، امیر و کیانی، اکبر. (۱۳۸۹). «توانمندسازی و توسعه روستایی (با تأکید بر محیط انسانی و تعاملات ICT روستایی)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۵۸. رستمی، شهین و حیاتی، داریوش. (۱۳۸۹). «راهکارهایی برای جلب مشارکت روستاییان در برنامه‌های توسعه روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۵۹. رستمی، فائزه. (۱۳۸۹). «توسعه کارآفرینی در راستای توسعه محروم‌ترین اقشار جامعه: چرا و چگونه؟». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۶۰. رضوانی، محمدرضا و بدری، سیدعلی. (۱۳۸۹). «ارزیابی سیاست‌های برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های روستایی در ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۶۱. رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا؛ سجاسی‌قیداری، حمداله و صادقلو، طاهره. (۱۳۸۹). «مدیریت چالش‌های روستایی (جوامع روستایی و رویارویی با چالش تغییر)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۶۲. رمضان‌زاده لسبویی، مهدی؛ قنبری‌نسب، علی و شکور، علی. (۱۳۸۹). «آینده روستاهای ایران در قلمرو سرزمینی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۶۳. سقایی، مهدی. (۱۳۸۹). «تبارشناسی و واسازی الگوهای توسعه روستایی در ایران (با تأکید بر عدالت جغرافیایی)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.

۶۴. سینایی، سعید. (۱۳۸۹). «ارزیابی اقتصادی عملکرد بورس کالاهای کشاورزی ایران و نقش آن در توسعه روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۶۵. شعبانعلی فمی، حسین؛ نبی‌افجندی، سمیرا و ورمزیاری، حجت. (۱۳۸۹). «واکاوی ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های فناوری اطلاعات در تسهیل فرایندهای توسعه روستایی ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۶۶. شعبانعلی فمی، حسین؛ جلال‌زاده، محمد و نبی‌افجندی، سمیرا. (۱۳۸۹). «واکاوی رهیافت‌های مشارکتی مدیریت منابع آب روستایی با تأکید بر بهبود نقش تشکلهای محلی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۶۷. شفیعی، فاطمه و رضوان‌فر، احمد. (۱۳۸۹). «پایداری توسعه روستایی برپایه فقرزدایی و پایداری کشاورزی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۶۸. شمشاد، معصومه و ملک‌محمدی، ایرج. (۱۳۸۹). نقش ICT در صنایع دستی روستایی. دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۶۹. شهبازی، اسماعیل. (۱۳۸۹). «آسیب‌شناسی توسعه روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۷۰. صفری، مرکیده. (۱۳۸۹). «مدیریت مشارکتی و توسعه پایدار روستایی: تجارت جهانی، جامعه ایرانی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۷۱. ضرابی، اصغر و صابری، حمید. (۱۳۸۹). «فناوری اطلاعات و ارتباطات پارادایمی نوین در توسعه پایدار روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۷۲. طاهرخانی، مهدی؛ رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و دیانی، لیلا. (۱۳۸۹). «زمینه‌یابی اسکان مجدد مهاجران روستایی در برنامه‌های چهارگانه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۷۳. طباطباییان، نیرالسادات و رضایی‌مقدم، کوروش. (۱۳۸۹). «یکپارچه‌سازی اراضی، الگویی برای توسعه روستایی ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۷۴. طیبی، زهرا و نجفی، بهاء‌الدین. (۱۳۸۹). «نقش اعتبارات خرد در کاهش فقر زنان روستایی و فرایند توسعه روستایی (مطالعه موردی: گروه‌های خودیار مالی و صندوق اعتبارات خرد زنان در استان فارس)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۷۵. عزیزی خلخالی، طاهر و زمانی، غلامحسین. (۱۳۸۹). «اقتصاد روستایی غیرزراعی: فرصت‌ها و چالش‌ها». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۷۶. عزیزی، مجید و طاهری، فاطمه. (۱۳۸۹). «ارائه یک ساختار برای اداره مناسب تعاونی‌های محلی و جنگل‌نشین شمال کشور». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۷۷. عظیمی‌آملی، جلال. (۱۳۸۹). «آسیب‌شناسی توسعه روستایی: بخش غیررسمی کم‌درآمد شهری و مهاجرت‌های روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۷۸. فاضل‌بیگی، محمدمهدی. (۱۳۸۹). «لزوم استفاده از نگرش سیستمی در توسعه پایدار روستایی با بهره‌گیری از دانش بومی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.

۷۹. فرحبخش، علی‌نقی. (۱۳۸۹). «بررسی راهکارهای توسعه کشاورزی و روستایی پایدار». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۸۰. قدیری‌معصوم، مجتبی؛ مهدوی، مسعود و نوشین، ضیاء. (۱۳۸۹). «توسعه پایدار روستایی با تأکید بر بخش کشاورزی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۸۱. کشاورز، مرضیه و زمانی، غلامحسین. (۱۳۸۹). سازه‌های مؤثر بر فعالیت‌های توسعه‌محور تسهیلگران صندوق اعتبارات خرد روستاییان». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۸۲. کاظمی، موسی و زیادبخش، سعید. (۱۳۸۹). «شناسایی و اولویت‌بندی پیشنهادهای جوامع محلی برای توسعه منابع آب و خاک (مطالعه موردی: حوزه آبخیز حبله‌رود)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۸۳. کشاورز، مرضیه. (۱۳۸۹). «بررسی وضعیت توسعه روستایی کشور در برنامه‌های توسعه». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۸۴. کلاتری، خلیل و همکاران. (۱۳۸۹). «چالش‌های عمده توسعه روستایی در ایران برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۸۵. کلاتری، محسن و حجتی‌ملایری، پریسا. (۱۳۸۹). «امکان‌سنجی توسعه پایدار روستایی با تأکید بر جاذبه‌های گردشگری (نمونه موردی: تپه باستانی نوشیجان)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۸۶. مجردی، غلامرضا و زمانی، غلامحسین. (۱۳۸۹). «جایگاه بیمه محصولات کشاورزی در توسعه روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۸۷. ملک‌محمدی، ایرج و رضایی‌مقدم، حسین. (۱۳۸۹). «کاربرد نظام دانش اکولوژیک در راستای کشاورزی دقیق: گامی به سوی توسعه روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۸۸. ملکیان، رضا و رضایی‌مقدم، حسین. (۱۳۸۹). «نوآوری و توسعه کارآفرینی روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۸۹. نامدار، محبوبه. (۱۳۸۹). «سیر شیوه‌ها و روش‌های مدیریت برنامه‌ریزی در توسعه روستایی ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۹۰. ناهید، نوشا و حیاتی، داریوش. (۱۳۸۹). «به‌کارگیری فناوری ارتباطات و اطلاعات در راستای کاهش فقر و نابرابری در مناطق روستایی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۹۱. نجارزاده، محمد و خراسانی، محمدمامین. (۱۳۸۹). «بررسی نهادهای مدیریت روستایی کشور و ارائه چارچوب نهادی مطلوب». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۹۲. نمکی، محمد؛ شریفی، اسماعیل و شادفر، صمد. (۱۳۸۹). «ارزیابی الگوهای فکری حاکم بر نظام برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران (قبل و بعد از انقلاب اسلامی)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۹۳. همت‌زاده، یلدا؛ خلیقی، نعمت‌اله و علی‌پور، کامبیز. (۱۳۸۹). «شناخت و مدیریت توسعه روستایی (مطالعه موردی: روستای آهودشت استان مازندران)». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.

۹۴. یاری، ارسطو و پریشان، مجید. (۱۳۸۹). «شناخت نقش و جایگاه عوامل انسانی، طبیعی و زیربنایی در ناپایداری فضاهای روستایی کشور با تأکید بر آبادی‌های خالی از سکنه کشور». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.

مصاحبه‌ها

۹۵. مصاحبه با ۱۵ صاحب‌نظر توسعه و توسعه روستایی. «جایگاه روستا در فرایند توسعه ملی از دیدگاه صاحب‌نظران». عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری و قدیر فیروزنیا. (۱۳۸۳). مؤسسه توسعه روستایی ایران.

۹۶. مصاحبه با ۵ صاحب‌نظر درحاشیه دومین همایش ملی توسعه روستایی. (۱۳۸۶). استخراج از سایت مؤسسه توسعه روستایی ایران <http://www.iranabadi.com>

میزگردها

۹۷. در جست‌وجوی راهبردی برای توسعه روستایی. (۱۳۸۳). کتاب ماه علوم اجتماعی، (۴ صاحب‌نظر و ۱ کارگزار)، ۵۶-۴۹.

اسناد و گزارش‌ها

۹۸. مؤسسه توسعه روستایی ایران. (۱۳۸۳). طرح چشم‌انداز و آینده ممکن توسعه روستایی، وزارت جهاد کشاورزی.

۹۹. مؤسسه توسعه روستایی ایران. (۱۳۸۱). «گزارش هم‌اندیشی توسعه روستایی در ایران». مجموعه گزارش‌های همایش چالش‌ها و چشم‌اندازهای توسعه ایران، هم‌اندیشی پژوهشگران و نظریه‌پردازان کشور، دفتر چهارم، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.

کتابنامه

۱. ازکیا، م. (۱۳۸۹). «تجارب توسعه روستایی در ایران و دست‌یابی به توسعه پایدار روستایی».
۲. اسماعیل‌نیا، ح. و پالوج، م. (۱۳۸۰). «کارکرد توسعه روستایی در رفع چالش توسعه ملی». اولین همایش دوسالانه اقتصاد ایران، چالش‌های اساسی اقتصاد ایران در دهه ۱۳۸۰، ۴۶۸-۴۵۱.
۳. بهزادنسب، ج. ع. (۱۳۸۹). «راهکارهای اجرایی دست‌یابی به توسعه روستایی مطلوب در ایران». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران.
۴. حافظ‌نیا، م. ر. (۱۳۸۹). «مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی». تهران: انتشارات سمت.

۵. رضوانی، م. ر. (۱۳۷۹). «برنامه‌ریزی توسعه و عمران روستایی در ایران: از فکر تا عمل (ارزش‌یابی اساسی درباره محتوا و عملکرد برنامه‌های توسعه در چند دهه اخیر)». پژوهش‌های جغرافیایی، ۳۹(۱): ۶۵-۷۷.
۶. رضوانی، م. ر. (۱۳۸۳). «مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی توسعه روستایی در ایران». تهران: نشر قومس.
۷. رکن‌الدین افتخاری، ع. ر. و قدیرنیا، ف. (۱۳۸۲). «جایگاه روستا در فرایند توسعه ملی از دیدگاه جمعی از صاحب‌نظران». تهران: مؤسسه توسعه روستایی.
۸. سعیدی، ع. (۱۳۹۰). «روابط و پیوندهای شهری و روستایی در ایران». تهران: انتشارات مهر مینو.
۹. شعبانعلی فمی، ح.؛ جلال‌زاده، م. و نبی‌افجادی، س. (۱۳۸۹). «واکاوی رهیافت‌های مشارکتی مدیریت منابع آب روستایی با تأکید بر بهبود نقش شکل‌های محلی». دومین همایش ملی توسعه روستایی در ایران، ۹۷-۱۲۸.
۱۰. شکوری، ع. (۱۳۹۰). «افول روستا و روستاشناسی یا ضرورت بازنگری در رویکردها و روش‌ها». فصلنامه روستا و توسعه، ۱۴(۲): ۱-۲۹.
۱۱. طالب، م. و عنبری، م. (۱۳۸۵). «بررسی جایگاه و نقش مطالعات بین‌رشته‌ای در مطالعه جوامع روستایی با تأکید بر ایران». فصلنامه روستا و توسعه، ۹(۳): ۳۵-۵۲.
۱۲. قدیری‌معصوم، م. و نجفی‌کانی، ع. ا. (۱۳۸۲). «برنامه‌های توسعه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و تأثیر آن‌ها بر نواحی روستایی». پژوهش‌های جغرافیایی، ۴۴: ۱۲۱-۱۱۱.
۱۳. کیوی، ر. و کامپنهود، ل. (۱۳۷۰). «روش تحقیق در علوم اجتماعی». ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر. تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.
۱۴. مؤسسه توسعه روستایی ایران. (۱۳۸۱). «گزارش هم‌اندیشی توسعه روستایی در ایران». مجموعه گزارش‌های همایش چالش‌ها و چشم‌اندازهای توسعه ایران، هم‌اندیشی پژوهشگران و نظریه‌پردازان کشور، دفتر چهارم، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی.
۱۵. مولایی‌هشجین، ن. ا. (۱۳۸۶). «تحلیلی پیرامون الزامات بازنگری در سیاست‌های برنامه‌ریزی توسعه روستایی ایران». فصلنامه فضای جغرافیایی، ۷(۱۷): ۵۱-۷۲.
۱۶. مؤمنی، ف. (۱۳۸۵). «توسعه روستایی ایران، نگاه از بلندای تاریخ». فصلنامه جامعه و اقتصاد، ۲(۱۰): ۱۸۴-۱۹۹.

۱۷. مهندسین مشاور سبزاندیش پایش. (۱۳۸۶). «طرح تدوین شاخص‌های توسعه پایدار روستایی در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی». تهران: وزارت جهاد کشاورزی.
۱۸. نادری، م؛ کلانتری، خ؛ حسینی، س. م. و اسدی، ع. (۱۳۸۸). «تحلیل محتوای میزان مطابقت سیاست‌های برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پس از انقلاب با الگوی توسعه پایدار». فصلنامه روستا و توسعه، ۱۲(۳): ۱-۲۵.
۱۹. نوری، س. ه. (۱۳۸۵). «توسعه روستایی و کشاورزی مالزی». نشریه اقتصاد و آینده، شماره‌های ۸۲۸ تا ۸۳۳.
۲۰. نوری، ه. ا. (۱۳۷۸). «روشی برای توسعه روستایی در ایران: ناحیه کارکردی همگن روستایی». مجموعه مقالات اولین همایش تدوین برنامه سوم کشور، جلد ۶، روش‌ها و نظام برنامه‌ریزی.
۲۱. هولستی، ا. آ. (۱۳۷۳). «تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی». ترجمه نادر سالارزاده امیری. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.

1. Bryman, A. (2001). *"Social Research Methods"*. Oxford: Oxford University Press.
2. GAO. (1996). *"Content Analysis: A Methodology for Structuring and Analyzing Written Material"*. Washington D.C: U.S.General Accounting Office.

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی